Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.orgVolume-18, Issue-4(XVI)| April - 2026

OriginalArticle

भारतीय अर्थव्यवस्थे पुढील आव्हाने

प्रा.डॉ.अनिल कांबळे
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय सोलापूर

Manuscript ID:
JRD -2026-180442
ISSN: 2230-9578
Volume 18
Issue 4(XVI)
Pp. 182-185
April- 2026
Submitted: 10 Mar. 2026
Revised: 25 Mar.2026
Accepted: 10 Apr. 2026
Published: 30 Apr. 2026

सारांश (Abstract)

भारतीय अर्थव्यवस्था ही जगातील सर्वात वेगाने विकसित होणाऱ्या अर्थव्यवस्थांपैकी एक असून, तिच्यासमोर अनेक महत्त्वपूर्ण आव्हाने उभी आहेत. लोकसंख्येची वाढ, बेरोजगारी, महागाई, उत्पन्नातील असमानता, कृषी क्षेत्रातील समस्या, पायाभूत सुविधांची कमतरता आणि जागतिक आर्थिक अनिश्चितता यांसारखे घटक आर्थिक विकासावर परिणाम करतात. याशिवाय, तांत्रिक बदल, पर्यावरणीय संकटे, हवामान बदल आणि कौशल्य विकासाचा अभाव ही देखील गंभीर आव्हाने आहेत. या आव्हानांवर मात करण्यासाठी प्रभावी धोरणे, शाश्वत विकास, रोजगारनिर्मिती, डिजिटल परिवर्तन आणि मानवी संसाधनांचा विकास आवश्यक आहे. प्रस्तुत अभ्यासामध्ये भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील प्रमुख आव्हाने, त्यांचे परिणाम आणि संभाव्य उपाययोजनांचा सखोल आढावा घेण्यात आला आहे.

कीवर्ड्स (Keywords):भारतीय अर्थव्यवस्था,आर्थिक विकास,बेरोजगारी,महागाई,उत्पन्नातील असमानता,कृषी संकट,पायाभूत ,सुविधा,जागतिकीकरण,कौशल्य विकास,डिजिटल अर्थव्यवस्था,शाश्वत विकास,हवामान बदल,आर्थिक सुधारणा,रोजगारनि

प्रस्तावना :

भारतीय शेती ही देशाच्या अर्थव्यवस्थेचा महत्त्वाचा आधार आहे. भारतीय अर्थव्यवस्था तिच्या तीन प्रमुख क्षेत्रांमध्ये संरचनात्मक असंतुलनाचा सामना करत आहे. सेवा क्षेत्र आर्थिक उत्पादनाला चालना देत असले तरी, कृषी क्षेत्र बहुसंख्य मनुष्यबळाला रोजगार देते आणि औद्योगिक क्षेत्र या अतिरिक्त मनुष्यबळाला सामावून घेण्यासाठी संघर्ष करत आहे, ज्यामुळे महत्त्वपूर्ण संरचनात्मक अडथळे आणि अर्ध-रोजगार निर्माण होत आहे.भारतीय औद्योगिक क्षेत्र देशाच्या आर्थिक विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावते. रोजगारनिर्मिती, उत्पादनवाढ आणि निर्यात वाढ यासाठी उद्योग क्षेत्र आवश्यक आहे. ग्रामीण कृषी भागातून स्थलांतरित होणाऱ्या अतिरिक्त मजुरांना सामावून घेण्यासाठी औद्योगिक आणि उत्पादन क्षेत्राला पुरेसा विस्तार करणे कठीण जात आहे. भारतीय सेवा क्षेत्र हे देशाच्या अर्थव्यवस्थेतील सर्वात वेगाने वाढणारे क्षेत्र आहे. बँकिंग, शिक्षण, आरोग्य, पर्यटन, माहिती तंत्रज्ञान, वाहतूक, दूरसंचार इत्यादी सेवा क्षेत्रात समाविष्ट आहेत. रोजगारनिर्मिती आणि राष्ट्रीय उत्पन्न वाढविण्यात सेवा क्षेत्राचा मोठा वाटा आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे:

1. भारतीय अर्थव्यवस्थेत होणारे बदल समजून घेणे.
2. अर्थव्यवस्थेतील आव्हाने समजून घेणे

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत संशोधनासाठी दुय्यम साधन सामग्रीचा उपयोग करण्यात आला आहे.त्यासाठी प्रकाशित ग्रंथाचा आणि इंटरनेट वरील माहितीचा वापर करून संकलित माहितीच्या आधारे प्रस्तुत शोध निबंध तयार करण्यात आला आहे.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)
This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations ae licensed under the idential terms.

Address for correspondence:
अनिल कांबळे लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय सोलापूर

How to cite this article:
अनिल कांबळे (2026). भारतीय अर्थव्यवस्थे पुढील आव्हाने Journal of Research & Development, 18(4(XVI)), 182-185.

Quick Response Code:

Website:
https://jrdrvb.org/

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.orgVolume-18, Issue-4(XVI)| April - 2026

संशोधनाची गृहीतके:

1. भारताच्या अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप बदलत आहे.
2. भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेती ,उदोग आणि सेवा क्षेत्रात अनेक आव्हाने आहेत .

शेती क्षेत्र

४०% पेक्षा जास्त मनुष्यबळाला उपजीविका पुरवत असूनही, कृषी क्षेत्र गंभीर संरचनात्मक समस्यांशी झुंजत आहे.

भारतीय शेतीपुढील प्रमुख आव्हाने:

जमिनीचे तुकडे:

बहुसंख्य शेतकरी लहान आणि अल्पभूधारक आहेत, ज्यामुळे मोठ्या प्रमाणावर यांत्रिकीकरण आणि मोठ्या प्रमाणावरील उत्पादनाचे फायदे (इकॉनॉमीज ऑफ स्केल) मर्यादित होतात.

मान्सूनवरील अवलंबित्व:

अनियमित मान्सूनच्या चक्रावर जास्त अवलंबून राहिल्यामुळे शेती उत्पादन हवामान बदल आणि तीव्र हवामान बदलांना अत्यंत असुरक्षित बनते.

पुरवठा साखळीतील अकार्यक्षमता:

अपुरी ग्रामीण पायाभूत सुविधा, जसे की शीतगृहांचा अभाव आणि रस्त्यांची खराब जोडणी, यामुळे काढणीनंतर मोठे नुकसान होते आणि किमतींमध्ये अस्थिरता येते.

कर्ज आणि पतपुरवठ्याच्या समस्या:

शेतकरी वारंवार अनौपचारिक, जास्त व्याजदराच्या कर्जांवर अवलंबून असतात, ज्यामुळे अनेक जण दीर्घकालीन कर्जजाळ्यात आणि गरिबीत ढकलले जातात.

हवामान बदलाचे संकट:

अनियमित पाऊस, दुष्काळ, पूर, तापमानवाढ यामुळे पिकांचे मोठे नुकसान होते.

पाण्याची कमतरता:

भूजल पातळी घटत आहे. सिंचनासाठी पुरेसे पाणी उपलब्ध नसल्याने उत्पादन कमी होते.

जमिनीची सुपीकता कमी होणे:

रासायनिक खतांचा अति वापर आणि जमिनीची धूप यामुळे जमिनीची गुणवत्ता घटत आहे.

शेतीचा वाढता खर्च:

बियाणे, खते, कीटकनाशके, मजुरी आणि इंधन यांच्या किमती वाढल्याने शेती खर्चिक झाली आहे.

कमी बाजारभाव:

शेतमालाला योग्य दर मिळत नाही. मध्यस्थांमुळे शेतकऱ्यांना आर्थिक नुकसान होते.

तंत्रज्ञानाचा अभाव:

अनेक शेतकरी आधुनिक तंत्रज्ञान आणि यंत्रसामग्रीपासून अजूनही दूर आहेत.

लहान व तुकड्यात विभागलेली जमीन:

बहुतेक शेतकऱ्यांकडे अल्पभूधारक जमीन असल्याने मोठ्या प्रमाणात उत्पादन घेणे कठीण जाते.

कर्जबाजारीपणा:

उत्पादन खर्च वाढल्यामुळे अनेक शेतकरी कर्जाच्या ओझ्याखाली दबलेले आहेत.

साठवणूक आणि वाहतूक समस्या:

कोल्ड स्टोरेज व चांगल्या वाहतूक सुविधांचा अभाव असल्याने पिकांचे नुकसान होते.

शेतकऱ्यांचे शिक्षण व मार्गदर्शन कमी:

आधुनिक शेती पद्धतींबद्दल पुरेशी माहिती नसल्याने उत्पादनक्षमतेवर परिणाम होतो.

औद्योगिक क्षेत्र:

भारतीय औद्योगिक क्षेत्रापुढील आव्हाने

भारतीय औद्योगिक क्षेत्रासमोर अनेक आव्हाने उभी आहेत. ते पुढील प्रमाणे

पायाभूत सुविधांमधील अडथळे:

अपुरे वाहतूक जाळे, लॉजिस्टिक्समधील अकार्यक्षमता आणि विजेचा तुटवडा यामुळे व्यवसाय करण्याचा खर्च वाढतो आणि देशांतर्गत उत्पादन क्षेत्राच्या स्पर्धात्मकतेला अडथळा येतो.

गुंतागुंतीचे नियम:

नोकरशाहीतील लालफीतशाही, कठोर कामगार कायदे आणि गुंतागुंतीच्या भूसंपादन प्रक्रिया अनेकदा मोठ्या प्रमाणावरील खाजगी गुंतवणूक आणि परदेशी विस्ताराला अडथळा आणतात.

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.orgVolume-18, Issue-4(XVI)| April - 2026

पतपुरवठ्याची उपलब्धता:
सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योगांना परवडणारे संस्थात्मक कर्ज मिळवण्यातील अडचणी त्यांच्या कार्याचा विस्तार मर्यादित करतात.
कौशल्याची कमतरता:
शिक्षण प्रणालीद्वारे दिली जाणारी कौशल्ये आणि आधुनिक, तंत्रज्ञान-आधारित उद्योगांच्या गरजा यांच्यातील तफावतीमुळे रोजगारक्षम मजुरांची कमतरता निर्माण होते.
कच्च्या मालाची कमतरता:
अनेक उद्योगांना आवश्यक कच्चा माल वेळेवर आणि योग्य किमतीत मिळत नाही.
वीज व ऊर्जा समस्या:
अपुरी वीजपुरवठा आणि वाढते इंधनदर यामुळे उत्पादन खर्च वाढतो.
तंत्रज्ञानातील मागासलेपणा:
आधुनिक यंत्रसामग्री व तंत्रज्ञानाचा अभाव असल्याने उत्पादनक्षमता कमी राहते.
भांडवलाची कमतरता:
लघु व मध्यम उद्योगांना पुरेसे कर्ज व आर्थिक सहाय्य मिळण्यात अडचणी येतात.
कुशल मनुष्यबळाचा अभाव:
प्रशिक्षित व तांत्रिक ज्ञान असलेल्या कामगारांची कमतरता जाणवते.
जागतिक स्पर्धा:
परदेशी कंपन्यांशी स्पर्धा करताना भारतीय उद्योगांना गुणवत्ता व किंमत यामध्ये आव्हाने येतात.
पायाभूत सुविधांचा अभाव:
रस्ते, वाहतूक, बंदरे आणि दळणवळण सुविधा अपुऱ्या असल्याने उद्योगांच्या विकासावर परिणाम होतो.
पर्यावरणीय समस्या:
औद्योगिकीकरणामुळे प्रदूषण वाढते. पर्यावरण नियमांचे पालन करणे उद्योगांसाठी मोठे आव्हान आहे.
प्रशासकीय अडचणी:
परवाने, करप्रणाली आणि सरकारी नियम यांमुळे उद्योगांना अनेकदा विलंब व अडथळे निर्माण होतात.
बेरोजगारी आणि असमतोल विकास:
काही भागांत उद्योगांची अधिक वाढ झाली आहे, तर ग्रामीण व मागास भागांत औद्योगिक विकास कमी आहे.
३. सेवा क्षेत्र:
भारतीय सेवा क्षेत्रापुढील आव्हाने
भारताचे सेवा क्षेत्र एक जागतिक शक्ती आहे (विशेषतः आयटी, सॉफ्टवेअर आणि बिझनेस आउटसोर्सिंगमध्ये), परंतु ते अनेक अंतर्गत असंतुलनांना तोंड देत आहे.
विषम रोजगार निर्मिती:
भारताच्या जीडीपीमध्ये सेवा क्षेत्राचा वाटा अर्ध्याहून अधिक असला तरी, त्यातून निर्माण होणारा रोजगाराचा वाटा प्रमाणाबाहेर कमी आहे, ज्यामुळे व्यापक अर्थव्यवस्थेत "रोजगारविरहित वाढ" होते.
कौशल्य ध्रुवीकरण:
हे क्षेत्र उच्चशिक्षित, शहरी व्यावसायिकांना मोठ्या प्रमाणावर अनुकूल आहे, ज्यामुळे अर्ध-कुशल किंवा अकुशल कामगारांसाठी संधी मर्यादित राहतात.
प्रादेशिक असमतोल:
सेवा क्षेत्राची वाढ प्रामुख्याने काही मोजक्याच प्रमुख महानगरीय केंद्रांमध्ये एकवटलेली आहे; यामुळे ग्रामीण-शहरी दरी आणि प्रादेशिक आर्थिक विषमता अधिकच तीव्र होत आहे.
अनौपचारिकीकरण:
सेवा अर्थव्यवस्थेचा एक मोठा भाग असंघटित स्वरूपाचा आहे (उदा. घरगुती मदतनीस, रस्त्यांवरील विक्रेते); या क्षेत्रात सामाजिक सुरक्षा, योग्य मोबदला आणि कामाची स्थिरता यांचा अभाव दिसून येतो.
कुशल मनुष्यबळाची कमतरता:
अनेक क्षेत्रांत प्रशिक्षित आणि तांत्रिक ज्ञान असलेल्या कर्मचाऱ्यांची कमतरता आहे.
तंत्रज्ञानातील जलद बदल:
नवीन तंत्रज्ञानाशी जुळवून घेण्यासाठी सतत प्रशिक्षण आणि अद्ययावत कौशल्य आवश्यक असते.

Journal of Research and Development
A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access
ISSN : 2230-9578 | Website: https://jrdrvb.orgVolume-18, Issue-4(XVI)| April - 2026

ग्रामीण भागात सेवांचा अभाव:
आरोग्य, शिक्षण, बँकिंग आणि इंटरनेट सेवा ग्रामीण भागात पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध नाहीत.
बेरोजगारी आणि अपुरे रोजगार:
उच्च शिक्षण घेतलेल्या युवकांनाही योग्य रोजगार मिळण्यात अडचणी येतात.
जागतिक स्पर्धा:
परदेशी कंपन्यांशी स्पर्धा करताना गुणवत्ता आणि सेवा दर्जा टिकवून ठेवणे आवश्यक असते.
सायबर सुरक्षा समस्या:
माहिती तंत्रज्ञान आणि ऑनलाइन सेवांमध्ये हॅकिंग व डेटा चोरीचा धोका वाढत आहे.
पायाभूत सुविधांची कमतरता:
इंटरनेट, वाहतूक आणि संवाद सुविधा काही ठिकाणी अद्याप अपुऱ्या आहेत.
महागाई आणि वाढता खर्च:
सेवा पुरवण्याचा खर्च वाढल्याने ग्राहकांवर आर्थिक भार पडतो.
पर्यटन क्षेत्रातील अडचणी:
स्वच्छता, सुरक्षितता आणि सुविधा यांच्या अभावामुळे पर्यटन विकासावर परिणाम होतो.
कोविड-१९ सारख्या संकटांचा परिणाम:
महामारीमुळे पर्यटन, हॉटेल, वाहतूक आणि इतर सेवाक्षेत्रांना मोठे नुकसान झाले.

निष्कर्ष:

भारतीय शेतीचा विकास करण्यासाठी आधुनिक तंत्रज्ञान, पाणी व्यवस्थापन, योग्य बाजारव्यवस्था आणि शेतकऱ्यांना आर्थिक व शैक्षणिक मदत देणे आवश्यक आहे. सरकार, वैज्ञानिक आणि शेतकरी यांच्या संयुक्त प्रयत्नांमुळेच भारतीय शेती सक्षम व टिकाऊ बनू शकते. भारतीय औद्योगिक क्षेत्र मजबूत करण्यासाठी आधुनिक तंत्रज्ञान, उत्तम पायाभूत सुविधा, कुशल मनुष्यबळ आणि सुलभ सरकारी धोरणे आवश्यक आहेत. उद्योग क्षेत्राचा संतुलित आणि शाश्वत विकास देशाच्या आर्थिक प्रगतीसाठी अत्यंत महत्त्वाचा आहे.भारतीय सेवा क्षेत्र अधिक सक्षम करण्यासाठी कौशल्य विकास, आधुनिक तंत्रज्ञान, सायबर सुरक्षा, ग्रामीण भागातील सुविधा आणि उत्तम पायाभूत व्यवस्था आवश्यक आहेत. सेवा क्षेत्राचा सर्वांगीण विकास देशाच्या आर्थिक प्रगतीसाठी अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

संदर्भ :

१.भारतीय अर्थव्यवस्था - रमेश सिंग (McGraw Hill)
२.भारतीय अर्थव्यवस्था - किरण देसले
३.भारतीय अर्थव्यवस्था - भूसण देशमुख व हेमंत जोशी -लोकयान प्रकाशन
४.भारतीय अर्थव्यवस्था - अविनाश साबळे, बी. एस. भालेराव -अथर्व पब्लिकेशन
५.इंटरनेट वरील माहिती